

РЕЛЯТИВНЕ Й АБСОЛЮТНЕ У ПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
(за незакінченими замітками Л. Косач
з приводу статті М. Ганкевича “Політика і етика”)

Здійснено спробу інтерпретації незакінченої публіцистичної студії Лесі Українки „Політика і етика” (на основі принципів методології вчень про синергетичні системи).

Ключові слова: релятивне, абсолютне, політика, мораль, влада, ідеал, догма, публіцистика.

Oksana Kosiuk

RELATIVE AND ABSOLUTE IN THE POLITICAL ACTIVITY.
(due to L. Kosach’s unfinished review apropos of M. Hankevych’s
article “Politics and Ethics”)

The attempt of the interpretation of Lesya Ukrainka’s unfinished publicistic item “Politics and Ethics” (on the basis of methodology principles of “studying about sphere”).

Key word: relative, absolute, politics, moral, power, ideal, dogma, publicism.

**Понад усе необхідна зараз сила духу,
спокійна сміливість думки і не боязкість розуму.
Володимир Вернадський**

До проблеми етичних аспектів політичної діяльності впродовж тисячоліть зверталася величезна кількість представників філософії, науки і літератури. Увесь пласт задекларованих поглядів можна умовно розмежувати на дві протилежні позиції: а) політика й етика абсолютно несумісні; б) благородна політична ціль виправдовує будь-які засоби.

Ключову ідею останньої тези взято на озброєння як послідовниками Маркса та речниками фашизму, так і прихильниками різних форм націоналізму, приміром, інтегрального, найчільніші представники якого стверджували, що нація – це абсолютна цінність і немає вищої мети, ніж здобуття державної незалежності. А оскільки політика – це, по суті, дарвіністська боротьба за виживання, то й конфлікти і кровопролиття – неминучі. А отже, краще діяти, ніж споглядати. Для популяризації своїх поглядів націоналісти міфологізували українську історію, плекали культ безоглядної боротьби, самопожертви та безкомпромісного національного героїзму.

Думка про абсурдність правил політичної гуманності й про те, що «партійність є і мусить бути...чудовищем неморальним», бо сама природа партійної боротьби веде до занедбування правди і справедливості» [8, 254], прозвучала влітку 1902 року в журналі „Молода Україна” (№5, №6, №7) у статті відомого публіциста М. Ганкевича “Політика й етика”¹. Публікація спровокувала дискусію, у якій взяла

¹ Текст опублікований у відповідь на сповнену нападів на соціал-демократичний рух брошуру професора Берлінського університету Ф. Паульзена „Партійна політика і мораль.”

участь Лариса Косач (Леся Українка)². У листі до Ольги Кобилянської із Сан-Ремо вона писала: «Хтось таки має неспокійну натуру. От недавно зладив полемічну статтю до „Молодої України”, схотілося зачепитись з М. Ганкевичем за терор та за політичну етику [...]. То вже не для заробітку і не для самооборони, а так – „за правду”, не стерпіла моя душа, що проводар української соціал-демократії таке плете, та ще й в органі для молодезі! Знаю, що то його дуже зачепить, але нехай, я не особу, а помилки його чіпаю» [4, 313]³. Стаття відкривається роздумами: „...з деяких випадкових, від мене не залежних причин написані вже замітки мусили припізнитися з виходом в світ. Все ж таки, може, на дискусію про питання, зачеплені у д. Ганкевича, ще довго не буде у нас запізно...” [8, 253].

Лариса Косач не помилилася – політика й донині залишається тим незмінно актуальним невідомим, місце і роль якого неможливо визначити, не вводячи додаткових залежностей, не володіючи принципами методології конвергентних досліджень. Якщо ж це невідоме завчасно (головно – негативно) маркується – втрачається будь-який сенс пошуку його сутності.

Різно виступаючи супроти твердження про те, що політична боротьба виключає гуманізм і справедливість, авторка статті зазначає: «Що ж робити з тим чудовищем (політичною боротьбою – О.К.), тим, хто не вірить в можливість поправки фатальностей, але вірить в гуманність реальну, не тільки ідеальну, хто ненавидить “золоту середину”, але і “загорілим фанатизмом” не очарований?» [8, 254]. Йому, на думку Л. Косач, нічого не лишається, як «або втікати від того чудовища, як від злого духа, або згадати приповідку: “Не такий чорт страшний, як його малюють”, – та й приступитись до потвори без страху і без обожання, як належить приступатись до кожного “діла рук людських» [там само]. Отже, опонентка М. Ганкевича пропонує зняти ореол показної величі з політичної діяльності і прирівняти її до будь-якої іншої, навіть повсякденної: “Хто розрізняє барви спокійніше, без надмірного дражливого почуття, той може побачити, що партійна, як і всяка інша боротьба, може бути і чесною, і безчесною” [8, 255]. “Не так політика псує характери, як характери політику” [там само], тому чесний політичний діяч «може поставити собі девізою: “Чиста справа вимагає чистих способів”, – та й триматись тої девізи до краю, не спокушаючись ніякою “золотою серединою» [8, 254].

Серед тих, хто серйозно досліджував моральність можновладців та найяскравіші аспекти їх політичної діяльності, у Лариси Косач майже не

² Тут і далі ми не будемо називати авторку статті псевдонімом Леся Українка, бо вважаємо, що публіцистика – це саме та царина поліаспектного доробку Лариси Косач, яку вона творила від власного імені.

³ Стаття була надіслана М. Ганкевичу для публікації, але надрукована не була. Після смерті М. Ганкевича частину чистового автографа виявлено у його архіві. Вперше надруковано у львівському журналі „Жінка” (1937–№5).

було (мабуть, і досі немає) однодумців. Наприклад, автор всесвітньо відомого твору “Монарх” Н. Маккіавеллі, розглядаючи діяння політиків (швидше з точки зору природодослідника, аніж історика), писав: “Нехай володарі не бояться прийняти на себе звинувачення у тих вадах, без яких важко обійтися біля керма влади”, бо часто те, що виглядає як моральна вада політичних мужів, насправді приносить благополуччя і безпеку їх державам. “Володар, якщо він бажає втримати підданих у покорі, не повинен рахуватися із звинуваченнями у жорстокості” [6, 46]. Аналогічно міркували автори нашумілих трактатів К. Баллестрем (“Мораль і політика”) та М. Вебер („Політика як покликання і професія”), на глибоке переконання яких, класичні й християнські чесноти, що прославилися у “дзеркалах князів”, абсолютно недоречний засіб для справжнього політичного діяча, бо навряд чи це йому допоможе досягти найвищої цілі – збереження і процвітання держави. Добро, як вважає Баллестрем, під впливом певних обставин може полягати у тому, щоб обдурювати і карати, а не проявляти милосердя [1, 21].

Історія справді засвідчує чимало прикладів відверто злочинної діяльності “володарів цього світу”. Ні для кого не секрет, що “славетні” Олександр Македонський, Октавіан Август, Карл Великий, короновані особи Російської імперії (щонайповніший “набір” божевільних та “святих” катів) були надзвичайно жорстокими. Загострене відчуття моральності і честі так і не стало чеснотою вершителів людських доль. Зазвичай вони змагалися незаконними засобами, не цуралися лицемірства, клятвoporушень, зрад. Таким чином, великі політики рятували свої нації, докорінно змінювали їх історію. Тобто, вочевидь, – творили благо? Мабуть, аналіз постатей “славетних” політиків слід залишити історичній психіатрії (науці, що все ще перебуває на стадії становлення), адже логіка не спроможна розібратися у химерному сплаві безумного, злочинного й героїчного, що однаково притаманне вершителям людських доль. Незаперечним є лиш те, що у політичному середовищі, де властолюбство і жорстокість зазвичай підкріплюються військовою силою, яскравіше, ніж у будь-якій з інших сфер діяльності, проявляються найнегативніші риси людських характерів.

Однак, незважаючи на повсюдне панування ідеологем силової політики та незаперечну популярність, навіть засилля цитованих вище поглядів, Л. Косач протестує супроти усталених догм, заявляючи, що є моральна й ідейна причина того, що так часто зумисне порушується одна із найважливіших моральних заповідей – “не убий!” Ця причина – відданість «християнсько-ортодоксально-старозаповітному ідеалові виключності: "Нема правди й розуму, як тільки в мені» [8, 259].

На думку дослідниці, з часів раннього християнства у душі кожної людини (особливо політика!) протистоїть два догматично-фанатичних принципи: “Не убивай, бо кожен, як і ти, має право на життя” і “Убий

єретика, бо інакше твоя правда і розум не будуть фактично єдиними в світі, і світ не буде безгрішним, і царство правди не запанує” [8, 259]. Боротьба цих принципів завжди була трагічною, як для кожної окремої людини, так і для всіх партій та народів. Однак хто прагне визволитися від цієї залежності, мусить, на думку Л. Косач, *вийти за межі “трепетних догм” та стереотипів і вступити у світ наукового, або, як вона пише, практичного релятивізму.*

Опонентка Ганкевича ставить риторично-провокативне питання: чи може справжній християнин, патріот, націоналіст, зрештою – автор аналізованої статті, що спровокувала дискусію, допустити, що уся правда й розум належать не виключно йому і його однодумцям? І сама ж на нього однозначно відповідає: “Звісно, що ні!” Усі вони мусять мати свій абсолют і боронити його фанатично, “хоч би й з свідомою одвагою незаконності” [8, 260]. Зрозуміло, що “логіки розуму” втім немає ніякої, а тільки “логіка почуття” – “платонічне фільство” [8, 263]. Однак, на думку Л. Косач, йому існує альтернатива – раціональне судження, здатне приймати інші, “менш ідеальні, форми” [там само].

На той час ще не могло бути й мови про можливість “капітулювання” зручної (і досі, на жаль, популярної) мітингової публіцистики – розлогої, багатослівної, спрощено-викривальної – з елементами підспудного компромату й неповаги до інакодумців. Але для Лариси Косач її вже тоді не було. “Час встановити виразну різницю між корчемним та публіцистично-ораторським стилем”, – зазначає вона [8, 264]. На щастя, є ще дорога твердого переконання, оснований на критиці, та гаряча, ненаситна жадоба пізнання подальшої правди [8, 256] (йдеться про динамічний рецептивний процес, що характеризується неоднозначністю, суперечливістю та принциповою незавершеністю – О.К.).

За складністю і непередбачуваністю політична діяльність та комунікація тотожна природним системам, які важко контролювати, описувати і прогнозувати за допомогою механістичних методів. Науки природознавчого циклу у той час (на грані ХІХ-ХХ ст.) якраз переходили від називання і маркування явищ до виявлення їх закономірностей. Спільною теоретичною світоглядно-філософською основою наук такого циклу стали біогеохімічні вчення В. Вернадського, Е. Леруа, П. Тейяра де Шардена тощо. Новітні вчення про сферу (цілісне природне утворення, що сформувалося у ході довгої історичної взаємодії речовини) керувалися положенням про рівноправність усіх факторів, що беруть участь в колообігу елементів. За оригінально потрактованими концепціями вчених, людські думки, що вводять у закономірність стрункий світ атомів, геометрію космосу й усі явища життя як нерозривну частину єдиного цілого, теж претендували і заслуговували на рівноправність [2,14-19].

Такі гіпотези звучали тільки у царині точних наук! Однак Лариса Косач уже на той час усвідомлювала себе й реальність у категоріях синергетичної парадигми мислення. Вона розуміла й наголошувала, що єдиний реально діючий захист від агресивних ідеологічних впливів – це різноманітність (плюралізм? – О.К.) думок, що утворює довкола проблем дискусійне поле. „...зазначаю виразно, – пише Л. Косач, – що, роблячи уваги проти думок д. Ганкевича, [...] я не думаю тим самим виступати ворожо ані проти поважного публіциста, ані проти шановного органу [...] я, власне, маю найбільше розглянути критично...” [8, 253].

“Нечутливість” до болю, почуття відчуженості й абсурдності буття, розчарування у позитивістських шляхах освоєння дійсності справді сприяли тоді пошукам чогось протилежного, якісно відмінного. Наявність релятивізму у сфері думок могла б стати якраз тією альтернативою, що дозволила б здійснити ревізію більшості штучно нав’язаних згодом світоглядних догм і концепцій часів воєн та революцій. Але, на жаль, тих, хто зважувався мислити категоріями світогляду, який значно випереджував світогляд епохи, було небагато (у царині журналістики – практично нікого).

Отже, Лариса Косач (перша в українській публіцистиці!) пропонує дорогу переконання, що ґрунтується на критиці, на потребі постійного недискретного пізнання нової правди. Вона вважає, що теократичній старозаповітній формі “нема правди й розуму, як тільки в мені” може протистояти девіз римських філософів: “Errare humanum est.”⁴ Таким чином, письменниця-публіцист протестує супроти “тиранічного накидання святощів”, супроти трепету, з яким її опонент Ганкевич, слідом за Ф. Енгельсом, канонізує видумані “святині” й примушує їм поклонятися “під карою ідейної смерті!” [4, 267]. За Л. Косач (яку ми вважаємо провісником нелінійного мислення у публіцистиці), будь-яке твердження підлягає спростуванню. Якщо ж думки, концепції, теорії заборонено дискурсувати, то це не повноцінні категорії, а догми, нав’язливі аксіоми, фальсифікати.

Не в історії, а у міфологічних дискурсах починається істинне існування “великих” ідей та правителів. Міфотворці беруть “неотесаний камінь” і ліплять з нього щось, відповідно до власних інстинктів. Свого часу італійці розвінчали “могутнього” володаря Аттилу, перетворивши цю постать у чудовисько; германці, навпаки, його ідеалізували, сотворивши благочестивого й великого патріарха і справедливого суддю. У мадярських легендах Аттила святий, як Давид, мудрий, як Соломон, вражаючий, наче Гарун аль-Рашид [7, 9–90]. Складається враження, що йдеться про абсолютно різних, кардинально протилежних правителів, один з яких усе знищував, інший – дарував людству Вічний Мир

⁴ Людині властиво помилятися (лат.).

Золотої Віку. На це “правило” маємо приклад з національної історії: гетьман Мазепа – знакова постать свого часу – у потрактуванні істориків різних епох та національностей, в інтерпретації Байрона, Пушкіна, Чайковського, Гюго, Ліста, Рєпіна, Лепкого та ін. характеризується провокативно неоднозначно, адже кожен споглядає його зі своєї етико-ідеологічної позиції і... кожен “має рацію”. Будь-яку із ліній, що схрещуються, можна прослідкувати окремо – ідеологічно марковано (так зазвичай і робиться). Але, якщо змиритися із багатоаспектністю, поліваріантністю, амбівалентністю явищ політичної реальності, то матимемо взірць запропонованого Варроном ідеального сприймання історії, за яким дивитися на історію із сучасності, а на сучасність з історії – означає вважати себе і своє оточення (покоління) не кінцевою ціллю чогось, а лише одним із безлічі потенційних випадкових варіантів.

Те ж саме можна сказати й про “славетні” історичні події. «Що пам’ять “великих років 1793-1794” є свята для одних так, як “принципи 1789 р.” для других, – се конкретна правда, – пише Л. Косач, – але, що вона мусить бути святою для всіх нефілістерів, ненаївних і т. п., – се чистий абсолют і належить, власне, до релігійних догм. Звісно, кожний має право на релігійне почуття, як і на всі інші сентименти, але хто нездатний до “священного трепету”, того ніякі інвективи, екзорцизми та ексгортації не примусять щиро кланятись ні богам, ні кумирам, скоріше підбурять до протесту проти тиранічного накидання святощів» [8, 266-267].

Поділити явища на “хороші” і “погані” неможливо. Абсолютно “хорошого” не буває. Історія ніколи не закінчується. А вічність ідеального суспільства не починається. У будь-якій з історичних подій справді можна бачити різне: публіцистичну (занурену у контекст сучасності) версію, варіант сакрального, пародію на..., медитації “з приводу”. Тобто усе, що відбувається, можна сприймати як у найвужчому (повсякденному), так і в широкому (філософському) контекстах. Це, на наш погляд, – ключова теза дискусійної студії Лариси Косач⁵. *Для ідеології, яка вважає свій смак абсолютним, така рівнозначність неможлива.* Пропонуючи застосування демаркаційного принципу фальсифікацій як руйнівника граней між догмою та вільним ситуативним мисленням, авторка статті створює простір для безлічі дискусійних обґрунтувань політичних позицій, у контексті яких найвиразніше звучить твердження про необхідність “економії чужої крові” (позбавлений емоцій, економічний закон). «Сього тезису, – каже вона, – можна

⁵ Спрямованість думок Л. Косач не була унікальною, вона була навпаки репрезентивною і магістральною, але для наступних епох (у контексті парадигми конвергентної свідомості неklasичних наук ХХ ст.: філософії діалогічного персоналізму, вчень про синергетичні системи тощо, які відкривали і осмислювали принципову неповноту передбачуваності, що є суб’єктом “свободи волі”, і відстоювали погляди на речово-особистісну амбівалентність феноменів буття).

боронити і релятивістові, не тільки “абсолютникові”, з погляду власне конкретної правди: розливати – значить марнувати [...]. Признаючи, що марнувати нічого не годиться або, краще сказати, не оплатиться, можна й до більших революційних святощів з критикою приступати, хай хто як хоче лає і заячесердним, і кастратом, *і навіть – сентиментальною жінкою!*» [8, 266]. «Я не маю претензії на авторитетність в історико-політичних справах, – зазначає Л. Косач, – та, може, се не біда, бо варто часом знати, що думають про живі питання нашого часу не тільки наукові авторитети або політичні провідники, але й звичайні, середні люди „з юрби”, що, зрештою, в останньому рахунку найбільше платять [...] за помилки і за героїства авторитетів та провідників. Нехай мій голос буде просто „голосом з народу» [8, 253]. Отже, авторка публікації відстоювала світоглядну позицію, у якій вибір здійснює не безлика епоха (ідеологія), а кожна окрема людина, у свідомості якої друзки суперечливих ідей складаються в етичну структуру суб’єктивного характеру з ключовими поняттями “позитивно” і “негативно”⁶.

Вражати девіантними щодо політики думками, які вступають у протиріччя з розповсюдженими у суспільстві ідеологічними догмами, пропагандистськими стратегіями, та ще й такими, що претендують на науковість, тоді (як і тепер?) було надзвичайно важко, особливо для жінки. Усяке дисиденство, за справедливими спостереженнями О. Забужко, у нас історично приречене на неповноту й недовомленість або принаймні на притумленість силами “своєї” ж таки національної культури [3, 43].

В аналізованій статті Лариси Косач перед нами потрійна недовомленість: по-перше, вона недописана, по-друге, – не прочитана аналітиками-експертами, по-третє – провокативно дискусійна. Отже, доводиться договорювати недоговорене. Однак у цьому нам вбачається особливий, сугестований публікацією та позицією автора, сенс. Немає сумніву, що закладені в основу студії ідеї потребують для свого висвітлення різних, навіть діаметрально протилежних потрактувань. Отже, ми пропонуємо лише одне з них.

Література

1. Баллестрем К. Мораль и политика // Философские науки. – 1991. – №8. – С. 16–23.
2. Вернадский В. И. Проблемы биогеохимии // Труды биогеохимической лаборатории. Вып. 16. – М., 1980. – С. 14–19.
3. Забужко О. За що ми любимо Лесю? // Гендерна перспектива / Упорядн. В. Агеєва. – К.: Факт, 2004. – С. 36–107.

⁶ Публіцистика Лариси Косач частково блокує можливості вільного потрактування та інтерпретації її політичного світогляду, однак помітно розширює діапазон “мислення” епохи, у яку жила й творила Леся Українка.

4. Замітки з приводу статті „Політика і етика” // Українка Леся. Зібр. тв.: У 12 – ти т. – К.: Наук. думка, 1977. – Т.8. – 315 с.
5. Ковалевський П. Обдаровані божевіллям. – К.: Україна, 1994. – 302 с.
6. Макиавелли Н. Государь. – М.: Планета, 1990. – 54 с.
7. Сен-Віктор П. Де. Боги и люди. – К.: МП “Муза”, 1992. – 336 с.
8. Українка Леся. Зібр. тв.: У 12 – ти т. – К.: Наук. думка, 1977. – Т.8. – 315 с.

*Оксана Косюк,
аспірант факультету журналістики (кафедра радіомовлення і телебачення)
Львівського національного університету ім. Івана Франка*

*Тел.: 70-90-63 (дом.);
4-11-88 (роб.);
8-050-10-656-37 (моб);
E-mail: o_kosuk@ukr.net*